

Andrzej Furier

Kultura gruzińska a europejska — z historii wzajemnych oddziaływań

Studia Europaea Gnesnensia 1-2, 119-139

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej Furier
(Szczecin)

**KULTURA GRUZIŃSKA A EUROPEJSKA —
Z HISTORII WZAJEMNYCH ODDZIAŁYWAŃ**

Abstract

Due to its geographical location, Georgia has been a place where for centuries various cultures interpenetrated. The article present Georgian-European cultural interaction, from antiquity to the 20th century. According to the author, the rapprochement with Europe laid the foundations for modernisation processes within the Georgian society, which eventuated in gaining independence after the break-up of the USSR.

Keywords

Caucasus, Georgians, Georgian culture, Europe, Georgian emigration, Russia

Ziemie gruzińskie należące geograficznie do Azji od prawie trzech tysiącleci stanowią obszar intensywnej wymiany kulturowej. Jeszcze przed powstaniem państwa gruzińskiego stykały się na tym terenie cywilizacje azjatyckie z europejską. Można wydzielić kilka okresów tych kontaktów, zaznaczając równocześnie, że miały one na terenie Gruzji zróżnicowaną intensywność i formę. W zachodniej części Gruzji wpływy europejskie pojawiły się najwcześniej i miały największe znaczenie dla przyszłości kraju. Zaczynała je kolonizacja grecka w starożytności, a kontynuowało potem przyjęcie chrześcijaństwa. W części wschodniej Gruzji wpływy europejskie pojawiły się nieco później i były związane z postęпами procesów tworzenia scentralizowanej monarchii gruzińskiej, w których wykorzystywano dorobek europejski i azjatycki do budowania niezależnego państwa. Dla gruzińskich elit problem ten ma niezwykle istotne znaczenie, ponieważ stanowi ważny element określający tożsamość narodową Gruzinów, narodu pogranicza europejsko-azjatyckiego. Dlatego szukanie odpowiedzi na pytanie o rozmiary i znaczenie wpływów wschodnich i zachodnich na kulturę gruzińską znajdujemy w większości publikacji naukowych, a także w wielu dziełach literackich. Charakterystyczne jest częste tłumaczenie wykorzystywania przez Gruzinów wschodnich form do przekazywania zachodnich treści. Dotyczy to zarówno wyjaśniania zasad funkcjonowania systemu politycznego (np. urzędy i instytucje w państwie), jak i form i treści dzieł kultury. W sferze ideowej doprowadziło to współczesnych działaczy politycznych do stworzenia koncepcji gruzińskiego posłannictwa jako europejskiej forpoczty na granicy z Azją¹.

Kierunek rozwoju kultury gruzińskiej wyznaczały w przeszłości przemiany polityczne dokonujące się w tym kraju. Świadomość ścisłego związku tych dwóch sfer życia społecznego jest silna w nauce gruzińskiej, co widać w wielu publikacjach. Autor przetłumaczonej na język polski znakomitej monografii poświęconej historii sztuki gruzińskiej — Szałwa Amiranaszwili, poprzedził kolejne rozdziały wstępami prezentującymi rozwój sytuacji politycznej w kraju. Takie podejście należy uznać za uzasadnione, ponieważ w przeszłości od panujących zależał kierunek rozwoju kultury gruzińskiej. Dlatego w podobny sposób przeanalizujemy gruzińsko-europejskie kontakty kulturalne. Oczywiście te rozważania należy traktować jako próbę wstępnego uporządkowania

¹ Potwierdzenie europejskiego wyboru Gruzji znajdujemy w historycznych rozważaniach pierwszego prezydenta niepodległej Gruzji po rozpadzie ZSRR. Por. Z. Gamsachurdia, *The Spiritual Mission of Georgia*, Tbilisi 1991.

najważniejszych elementów wpływających na relacje Gruzji z Europą od powstania gruzińskiego państwa do dzisiaj².

Informacje na temat przemian politycznych na ziemiach gruzińskich w starożytności są dosyć skąpe. Pierwsze pewniejsze wzmianki dotyczą wojen toczonych w połowie VIII w. p.n.e. przez państwo Kolchów, zajmujące część ziem dzisiejszej Gruzji, z wschodnim sąsiadem — państwem Urartu, które obejmowało tereny Wyżyny Armeńskiej. Po upadku Urartu część jego ludności zasymilowała się z plemionami gruzińskimi. Pozostawały one w tym okresie pod wpływem Albanii kaukaskiej istniejącej na terenie obecnego północnego Azerbejdżanu. Sytuację w regionie ustabilizowało dopiero rozbitcie państwa Medów przez Persję w VI w. p.n.e. Rządzona przez Achemenidów monarchia podporządkowała sobie liczne plemiona mieszkające na ziemiach gruzińskich — Kolchów, Moschów, Tibarenów, Saspejrów i inne. Osłabnięcie centralnego ośrodka władzy w Persji w V w. p.n.e. umożliwiło plemionom gruzińskim odzyskanie niezależności, co zapoczątkowało proces budowania własnych państw. Chociaż niewiele wiadomo o tych pierwszych państwach na ziemiach gruzińskich, to cieszyły się one sporą zamożnością, na co wpływał rozwój handlu związany z powstaniem kolonii greckich na wschodnim wybrzeżu Morza Czarnego. Miały one raczej charakter faktorii handlowych i nie doprowadziły do takiego rozwoju tych terenów, jak to miało miejsce w Anatolii. Kaukaz leżał zbyt daleko od Aten, aby te działania mogły nabrać dużej intensywności. Dlatego prowadziły je głównie miasta założone przez Greków w Anatolii, jak Milet³.

Związki ziem gruzińskich z Grecją utrwaliła literacka wizja wyprawy po złote runo Argonautów dowodzonych przez Jazona. Miała dotrzeć do stolicy państwa Kolchów, za którą niektórzy badacze uznają gruzińskie Kutaisi. To tam zakochana w Jazonie Medea miała pomóc Grekom wykraść złote runo, za co przyszło jej drogo zapłacić. Literackie formy kryją prawdopodobnie opowieść o poszukiwaniu przez Greków na Kaukazie Południowym złóż metali kolorowych (złota), co niezależnie od wyników tych działań stało się okazją do nawiązania kontaktów handlowych Grecji z ziemią gruzińskimi. W tej akcji szczególną rolę miały odgrywać greckie miasta w Anatolii. Założone przez

² S. Amiranaszwili, *Sztuka gruzińska*, Warszawa 1973. W podobny sposób problem ten prezentują współcześni gruzińscy badacze. Por. G. Alasania, *European Integration — Long-standing Aspiration of Georgia*, *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences* 1, 2010, s. 158–167.

³ Por. K. Nawotka, *Boule and Demos in Miletus and its Potnic Colonies from Classical Age until Third Century A.D.*, Wrocław 1999.

Greków ok. 600 r. p.n.e. faktorie handlowe na wschodnim wybrzeżu Morza Czarnego dały początek późniejszym miastom: Trapezunt — Trabzonowi, Batus — Batumi, Fazis — Poti, Dioskurias — Suchumi, a Pitiunt — Picundzie. Wymiana handlowa rozwijająca się w tych ośrodkach obejmowała zarówno surowce naturalne, jak i handel ludźmi na targach niewolników. W pierwszej grupie trzeba wymienić nabywane przez Greków złoto, metale, skóry, len, kopnie, wosk, żywicę i drewno w zamian za wino, oliwę i wyroby rzemiosła, które można określić mianem dóbr luksusowych. Zdaniem polskich badaczy, intensyfikacja wymiany handlowej z Grecją sprzyjała upowszechnieniu języka i kultury greckiej i wyznaczała początek kontaktów ziem gruzińskich z cywilizacją śródziemnomorską⁴.

W okresie antycznym wpływy greckie dominowały w Kolchidzie, kształtując jej kulturę i naukę. Dowodzi tego działająca tam od III do V w. szkoła retoryki i filozofii zwana kolchidzką. W związku z tym, że dopiero w tym okresie Mesrop Masztoc stworzył alfabet języka gruzińskiego (pierwsze teksty pochodzą z V w.), do zapisywania dokumentów na terenie ziem gruzińskich wykorzystywano dotąd język grecki⁵. Można stwierdzić, że grecki był językiem, w którym zapisywano pierwsze teksty autorów gruzińskich. Do V w. byli z reguły dwujęzyczni. Dzięki temu w Gruzji dokonywano licznych tłumaczeń z greckiego na język gruziński tekstów religijnych i filozoficznych. Pozwala to uznać w tym okresie kulturę grecką za pośrednika umożliwiającego Gruzinom dostęp do kultury europejskiej. Dla pełnego obrazu trzeba dodać, że we wschodniej części ziem gruzińskich podobną rolę pełniły języki perski, arabski, hebrajski, syryjski i armeński. Od początku kultura gruzińska miała więc dwa źródła — zachodnie i wschodnie, które dostarczały odmiennych wzorów ideowych, wzbogacając kulturę kraju. Wpływy wschodnie i zachodnie są widoczne zarówno w dziełach twórców gruzińskiej kultury duchowej, jak i materialnej z tego okresu. Początkowo przeważały wpływy wschodnie, a po przyjęciu chrześcijaństwa

⁴ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia Gruzji*, Wrocław 1987, s. 24. Gruziniński badacz pisze o wpływach rzymskich, które miały się zakończyć podbojem Iberii przez Pompejusza w I w. Por. J. Kawtaradze, *Gruzja w zarysie historycznym*, Warszawa 1929, s. 11–12.

⁵ Mesrop Masztoc (359–440) był armeńskim tłumaczem literatury chrześcijańskiej, w tym Biblii. Zasłużył się jako propagator chrześcijaństwa i krytyk kultów pogańskich: mazdaizmu i zoroastryzmu. Stworzył używany do dzisiaj alfabet języka ormiańskiego. Jest przykładem uczonego nie-Gruzina, który miał ogromny wpływ na rozwój kultury gruzińskiej, co wskazuje na jej otwartość. Por. M. Zakrzewska-Dubasowa, *Historia Armenii*, Wrocław 1990, s. 62–63. Więcej o działalności tego uczonego w: M. Starowieyski, *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa Wschodu*, Warszawa 1994.

przez króla Miriana w pierwszej połowie IV w. — zachodnie. Odtąd gruzińscy teologowie, współpracując i polemizując z innymi uczonymi chrześcijańskimi, zajęli się tworzeniem gruzińskiej literatury religijnej⁶.

Ze zrozumiałych względów największe znaczenie dla zbudowania gruzińskiej tożsamości narodowej miały przemiany ideowe. W pierwszych wiekach po przyjęciu chrześcijaństwa najlepiej je uwidaczniają obszary zainteresowań pierwszych gruzińskich filozofów zaliczanych do grupy kolchidzkiej, jak Bakur i Joane Laz. Dominowała tam tematyka religijna, a przekładanie prac teologicznych odbywało się w Gruzji w VI i VII w. pod wpływem dwóch zasadniczych nurtów — tzw. pogańskiego, czyli filozofii hellenistycznej i chrześcijańskiego związanego ze szkołą syryjską. Trzeba bowiem dodać, że chrześcijaństwo dotarło na ziemię gruzińską z dwóch kierunków — bizantyjskiego i bliskowschodniego. Początkowo większe było znaczenie Bliskiego Wschodu (Syria), stąd wpływ na jego kształt mieli początkowo Gruzini tam wykształceni. Najwybitniejszym przedstawicielem grupy ojców syryjskich byli Joane Laz i Piotr Gruzin (Petre Iberyjczyk). J. Laz łączył w swojej twórczości oba nurty, swoją karierę bowiem zaczynał w szkole kolchidzkiej, skąd sprowadzono go na dwór króla Iberii jako nauczyciela królewskiego syna — Piotra Gruzina. Dodajmy, że korzystanie z pomocy wybitnych uczonych jako wychowawców dzieci królewskich było w Gruzji bardzo częste. Dzięki temu w gronie twórców gruzińskiej literatury znajdujemy wielu członków rodziny królewskiej⁷.

Piotr Gruzin uzyskał dzięki Joane Lazowi obszerną wiedzę na temat filozofii neoplatonickiej, zanim jako zakładnik trafił na dwór cesarza bizantyjskiego. Pracował potem na terenie Syrii, gdzie został biskupem Majuny koło Gazy. Znajomość języków greckiego i syryjskiego pozwoliła mu na kontynuowanie studiów filozoficznych. Próbował połączyć myśl neoplatonicką z chrześcijaństwem. Po śmierci Piotra Gruzina grupa jego uczniów powróciła do Gruzji, kontynuując prace rozpoczęte wcześniej przez mistrza. W pierwszych wiekach po przyjęciu chrześcijaństwa na ziemiach iberyjskich działania te miały ogromne znaczenie, ponieważ stwarzały intelektualną przeciwwagę dla kultów pogańskich,

⁶ Obszerniej na ten temat w: J. Curtaweli, *Męczeństwo świętej Szuszanik*, Kraków 1991.

⁷ Dzięki temu członkowie rodziny królewskiej znaleźli się w gronie najwybitniejszych twórców kultury narodowej. Podróżowali do Ziemi Świętej i stolic sąsiednich państw, pisali utwory poetyckie i dzieła naukowe. Pierwszą historię Gruzji w języku rosyjskim napisał królewicz Wachushti Bagrationi, kończąc wywody na roku 1772. Był autorem pionierskiego opisu geografii i etnografii kraju. Pół wieku później ukazała się drukiem: D. Bagrationi, *Istorija Gruzii*, Petersburg 1817.

rozpowszechnionych nadal na ziemiach gruzińskich. Wśród filozofów szkoły syryjskiej wyróżnili się Abibos Nekreseli i Dawid Garedżeli. Kontynuowali naukowy dyskurs między myślą chrześcijańską i pogańską, wprowadzając kulturę gruzińską w krąg kultury bizantyjskiej⁸.

Istotne znaczenie dla utrwalenia wpływów chrześcijaństwa na ziemiach gruzińskich miała aktywność gruzińskich myślicieli i filozofów działających w Palestynie. Stanowili także swoisty łącznik między kulturą tego kraju i Europą, bo z racji swoich zainteresowań często trafiali do Konstantynopola i Rzymu. Proces ten nasilił się z czasem, co było związane z rozwojem gruzińskiego ruchu monastycznego w Palestynie i na Górze Athos. Jednym z pierwszych mnichów podróżujących do Rzymu był Jan Mosch w VII w. Działania te miały ogromne znaczenie wobec rosnącego nacisku arabskiego, który doprowadził w VIII w. do utraty przez kraj niezależności politycznej. Odmienność konfesyjna najeźdźców powodowała, że rozwijająca się gruzińska literatura religijna stanowiła ważny element budowania poczucia odrębności. Pomogło to Gruzinom w IX w. zachować własną tożsamość, a potem zrzucić obce panowanie. Należy podkreślić, że samodzielne kontakty Gruzji z Rzymem (tzn. papieżem) rozpoczęte na początku średniowiecza były kontynuowane w następnych stuleciach. Mimo schizmy, która poróżniła Kościoły wschodni z zachodnim, na ziemiach gruzińskich nadal pozostawała duża grupa katolików różnych narodowości. Byli, wraz z duchownymi i coraz liczniejszymi w późniejszym okresie misjonarzami, ważnym elementem łączącym ten kraj z Europą⁹.

Przemiany dokonujące się gruzińskiej kulturze intelektualnej dobrze ilustrują jej najwybitniejsze dzieła literackie. W najstarszym okresie były ściśle związane z rozwojem chrześcijaństwa. Przykładem dzieł literackich, które kształtowały w tym okresie światopogląd gruzińskich elit, jest napisana w VII w. „Pasja świętego Abo”, opowiadająca o męczeństwie chrześcijanina — Araba skazanego na śmierć przez arabskiego namiestnika Tbilisi. Dzieło to nawiązywało do znanej już w Gruzji od kilku wieków formy, którą doskonalono od czasu napisania w połowie VI w. „Pasji świętego Eustachego Szewca” oraz od końca V w. „Pasji Szuszanik”. W dziełach gruzińskich myślicieli z tego okresu stosunek do filozofii greckiej zmieniał się, co wynikało z rosnącego znaczenia fideizmu. Stanowi-

⁸ Obszernie opisał dzieje filozofii gruzińskiej w tym okresie Z. Kuksewicz, *Zarys filozofii średniowiecznej I, Filozofia bizantyjska, krajów zakaukaskich, słowiańska, arabska i żydowska*, Warszawa 1968, s. 299–326.

⁹ O gruzińskich katolikach obszerniej w pracy gruzińskiego badacza: M. Tamariszwili, *Istoria katolikebisa karthwelta szoris, XIII–XX saukunebi*, Tbilisi 1902.

ła istotny punkt odniesienia dla rozwijającej się myśli chrześcijańskiej, nawet wtedy, gdy filozofię klasyczną oskarżano o bezużyteczność. Zmiana w tej dziedzinie nastąpiła na przełomie X i XI w., gdy nauka gruzińska po umocnieniu podstaw dogmatów chrześcijańskich podjęła trud ich intelektualnego pogłębienia. Doprowadziło to do niezwyklego rozwoju kultury duchowej w Gruzji odzwierciedlającego sukcesy polityczne gruzińskiej monarchii feudalnej. Gruziniński badacz, pisząc w 1929 r. pierwszą historię swego kraju dla polskiego czytelnika, podkreślił, że: „O ile życie religijne Gruzji ukształtowało się pod wpływem chrześcijańskiego Zachodu, to świeckie i umysłowe życie powstało i rozwinęło się pod wpływem Wschodu arabsko-irańskiego. Arabsko-irańska kultura, nauka i literatura znalazły zwolenników w Gruzji i gruzińskie świeckie społeczeństwo znało je i ceniło”¹⁰.

Po okresie obcego panowania i rozdrobnienia feudalnego kolejni Bagratydzi z powodzeniem przeciwstawili się Bizancjum i Seldżukom, jednocząc stopniowo wszystkie ziemie zamieszkiwane przez Gruzinów w jednym państwie. Należy tu odnotować zasługi kolejnych władców: Bagrata III, Giorgiego I i Bagrata IV, którzy przygotowali warunki do zjednoczenia ziem gruzińskich pod berłem rodzimej dynastii. Przełomowym momentem w gruzińskiej historii średniowiecznej było zreformowanie państwa przez Dawida IV. Jego działania miały charakter ustrojowy, ograniczając władzę możnowładców na rzecz zależnej od króla arystokracji — *aznaurów*. Zmiana systemu zarządzania usprawniła i unowocześniła państwo, które podporządkowało sobie Kościół. Sprowadzenie ok. 40 tys. Kipczaków wzmocniło siłę militarną króla, który dzięki temu z powodzeniem podjął walkę z odśrodkowymi dążeniami poszczególnych *eristawów* oraz wpływami obcymi. Przygotowało to podstawy potęgi Gruzji jako regionalnego mocarstwa w XII i XIII w.

W działaniach króla Dawida IV ogromną rolę odgrywał Kościół gruziński, który został podporządkowany władzy państwowej, wspierając jej wysiłki polityczne. W polityce zagranicznej Dawid IV opierał się na szukaniu sojuszników zarówno w krajach sąsiednich, jak i zbliżeniu ze światem chrześcijańskim. Ogromną rolę w tej dziedzinie miały kontakty z wrogim do niedawna Bizancjum i państwami utworzonymi na Bliskim Wschodzie pod koniec XI w. przez krzy-

¹⁰J. Kawtaradze, Gruzja w zarysie historycznym, s. 52. W większości publikacji gruzińskich na temat tzw. złotego wieku państwa gruzińskiego podkreśla się znaczenie sukcesów politycznych dla rozwoju kultury narodowej. Przy tym charakterystyczne jest eksponowanie obu jej źródeł wschodniego i zachodniego. Umiejętność korzystania z obu źródeł jest dla Gruzinów dowodem ich tolerancji i otwartości kulturowej.

żowców. Wielu badaczy wskazuje na bezpośrednie zaangażowanie gruzińskiego władcy w wojny krzyżowe i udział w walkach toczonych przez krzyżowców na Bliskim Wschodzie. Miał też nawiązać kontakty z niektórymi państwami stworzonymi przez krzyżowców i wykupić z niewoli seldżuckiej wielu rycerzy europejskich. Działania te służyły znalezieniu sojuszników w walce o wyzwolenie ziem gruzińskich spod panowania seldżuckiego. Można w nich jednak dostrzec także próbę zdobycia europejskiego poparcia dla własnej polityki¹¹.

W nauce nie doceniano dotąd znaczenia dokonań króla Dawida IV, który objął rządy jako szesnastoletni młodzieniec. Badacze gruzińscy poświęcili temu władcy kilka opracowań, ale przełomowe momenty panowania włącznie z wiktoria didgorską nie doczekały się dotąd odrębnych, szczegółowych opracowań. Lista zwycięstw militarnych Dawida IV jest długa, ale najważniejsze znaczenie ma bitwa stoczona pod Didgori 12 sierpnia 1121 r. W bitwie po stronie koalicji gruzińsko-kipczacko-osetyjskiej wziął udział kilkusetosobowy oddział rycerzy krzyżowych, określanych w źródłach mianem „Francuzów” (gruz. *Phrangi*). W taki sposób tradycyjnie określano w Gruzji obcokrajowców. Dawid IV, dowodząc znacznie mniejszymi siłami (ok. 56 tys. wojów), pokonał liczące — według niektórych źródeł — nawet ponad 300 tys. żołnierzy wojsko koalicji muzułmańskiej. Zwycięstwo to umożliwiło przyłączenie wschodniej części kraju z Tbilisi, do którego przeniesiona została z Kutaisi stolica. Od tam Tbilisi na zawsze miało pozostać gruzińską stolicą oraz najważniejszym centrum politycznym i kulturalnym. Było to ważne później w długim okresie rozdrobnienia feudalnego, gdy zabiegi władców wschodniej Gruzji wyznaczały kierunek działań politycznych wszystkich państw gruzińskich. Dla Gruzinów bitwa pod Didgori była tym, czym dla Polaków Grunwald, chociaż obie bitwy różniły się genezą i skutkami¹².

Znaczenie wiktorii didgorskiej wykraczało poza doraźne korzyści polityczne, ponieważ potwierdzała gruziński wybór zachodniego kierunku rozwoju cywilizacyjnego. Dzięki sukcesom politycznym w XII w. dynamicznie rozwinęła się kultura gruzińska, wiążąc się swoimi dokonaniem na trwałe z kulturą europej-

¹¹Obszerniej w: T. Beradze, M. Sanadze, Sakarthwelos istoria. 1, Tbilisi 2003.

¹²O panowaniu Dawida IV i bitwie didgorskiej zob. S. Meschia, Didgorskaja bitwa, Tbilisi 1974. W polskiej literaturze bitwa datowana jest na 15 sierpnia 1121 r. Por. B. Baranowski, K. Baranowski, Historia Gruzji, s. 51. W popularnej formie pojawiło się w ostatnim czasie wiele publikacji na temat bitwy pod Didgorii napisanych przez autorów gruzińskich. Por. A. Mikaberidze, Miraculous Victory: Battle of Didgori, 1121 (data wejścia: 14 V 2008; <http://www.armchairgeneral.com/miraculous-victory-battle-of-didgori-1121.htm>).

ską. Nawet późniejsze rozdrobnienie feudalne i popadnięcie w zależność od Persji i Turcji nie zmieniły tego wyboru. Ogromne znaczenie dla tych działań miały inicjatywy rządzących krajem Bagratydów. Przeznaczali ogromne sumy na wspieranie budownictwa sakralnego i rozwój kultury duchowej. Stworzenie systemu szkół przy klasztorach i kościołach pozwoliło kształcić kadry dla rozwijającego się państwa. Co ważniejsze, na poziomie wyższym stworzone za czasów Dawida IV trzy akademie obok zadań edukacyjnych rozwijały także badania naukowe. Ich usytuowanie w trzech najważniejszych dzielnicach wynikało ze świadomości regionalnego zróżnicowania kraju. Znajdowały się one: na zachodzie w Gelati (koło imeretyskiego Kutaisi), na wschodzie w Ikalto (Kachetia) i w centrum — Szimogwine (Kartlia). Ich działalność związana była z aktywnością wybitnych uczonych owego czasu: Joane Petriciego i Arsena z Ikalto. W szkołach niższych naukę prowadzono według klasycznego programu: retoryka, gramatyka, muzyka, astronomia. Uzdolnioną młodzież wysyłało też na studia za granicę, głównie do Bizancjum, które pełniło rolę pośrednika w wymianie kulturowej z Europą¹³.

Postać króla Dawida IV zajmuje w gruzińskiej historii miejsce wyjątkowe. Otrzymał przydomek „Aghmaszenebeli”, co oznacza w języku gruzińskim budowniczego-odnowiciela. Był władcą wszechstronnie wykształconym, a jego nauczycielem został jeden z najwybitniejszych duchownych i myślicieli tego czasu, biskup Czkondideli. Potem Dawid IV mianował go doradcą królewskim i uczynił swoim najbliższym współpracownikiem z tytułem wezyra. Dodajmy, że wiele stanowisk istniejących w Gruzji nosiło w tym czasie nazwy zaczerpnięte od wschodnich sąsiadów. Król Dawid IV bił nawet monetę z napisami w języku arabskim. Jednak działania te trzeba traktować jako wykorzystywanie skutecznych środków realizacji celów politycznych, a nie dowód bliskości ideowej ze Wschodem. Naukowcy gruzińscy toczą od dawna gorące spory na temat znaczenia przejmowania elementów wschodniej nomenklatury i obyczajowości. Wskazują jednak na instrumentalne traktowanie tych elementów. Tolerancja wobec kupców i rzemieślników muzułmańskich i żydowskich sprzyjała rozwojowi ekonomicznemu kraju, co zapewniało większe dochody skarbowi¹⁴.

Dawid IV słynął z talentu literackiego i często gościł w stworzonych i dotowanych przez siebie akademiach. Jego dokonania posłużyły też za temat

¹³Od średniowiecza rozwój gruzińskiej kultury duchowej był związany z chrześcijaństwem, a szczególnie z ruchem monastycznym. Więcej na ten temat w: Ep. Kirion, Zaslugi gruzińskiego monaszestwa i monastyrii dla otieczestwiennoj cekrwi i obszczestwa, Tyflis [Tbilisi] 1899.

¹⁴S. Meschia, Didgorskaja bitwa, s. 28–32.

panegiryków Jana Szawtelego, które należy zaliczyć do kultury dworskiej. Co jednak ważniejsze dla Dawida IV, wyzwolenie kraju z obcej zależności i zbudowanie podstaw potęgi politycznej służyło utrwaleniu wyboru ideowego, jakiego dokonali kilka stuleci wcześniej Gruzini, przyjmując chrzest. Staraniem króla wspierano rozwój chrześcijaństwa w kraju i rozwijano kontakty zagraniczne, jakie pozwalało nawiązać. Dlatego duże sumy władcy gruzińscy przeznaczali na wspieranie gruzińskich klasztorów istniejących za granicą — w Ziemi Świętej i na Górze Athos. Do tych ośrodków kultury ówczesnego świata udawali się coraz liczniej pielgrzymi, w tym członkowie rodziny królewskiej. Wyjazdy te służyły także nawiązywaniu kontaktów z przedstawicielami świata zachodniego¹⁵.

Cechą charakterystyczną dynamicznego rozwoju kultury gruzińskiej w wiekach XII i XIII było nie tylko godzenie chrześcijańskiej religii z racjonalizmem klasycznej filozofii, ale także przyswajanie elementów świeckiej myśli filozoficznej. Największe zasługi w tej dziedzinie położył Joane Petrici zwany Czimczimeli, który nie tylko przetłumaczył wiele dzieł filozofów greckich z oryginału (w tym Arystotelesa), ale także stworzył własną doktrynę filozoficzną. Karierę zaczynał na terenie Bizancjum, jednak głoszone poglądy naraziły go na krytykę ze strony kręgów kościelnych i zmusiły do wyjazdu. Zamieszkał na Bałkanach, gdzie kontynuował swoją działalność jako wykładowca w Petriconi koło Baczkowa (Bułgaria). Powrócił potem do Gruzji, gdzie związał się z Akademią w Gelati. Oś rozważań Petriciego stanowiły zagadnienia jedności i wielości świata, oparte na interpretacji Proklosa. Myśliciel duszę umieszczał na styku świata duchowego (niezniszczalnego) i materialnego (zniszczalnego). Negował w praktyce chrześcijańskie pojęcie Boga osobowego i transcendentnego wobec świata, proponując wizję jedności Boga ze światem i emanacyjne pochodzenie rzeczywistości¹⁶.

W XII w. dynamicznie rozwijała się także gruzińska literatura piękna, która pozostawała pod dużym wpływem wzorców wschodnich. Było to szczególnie dobrze widoczne w poezji rozwijanej na podstawie wzorów perskich. Początk-

¹⁵Gruziniński klasztor Iwiron na Górze Athos powstał w X w. i zajmował trzecie miejsce w hierarchii klasztorów tam istniejących. Warto dodać, że św. Eutyminusz z Athos dokonał w X w. przekładu z gruzińskiego na grecki tzw. Historii Baralaama i Jozafata, która była opowieścią o życiu Buddy (prawdopodobnie indyjską). Przełożona na łacinę stała się częścią popularnych w Europie żywotów świętych, w Polsce znanych od XIV w. Popularność u nas zyskały po publikacji rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego ks. Sebastiana Piskorskiego z 1688 r. Interesujący nas żywot opracował J. Janów, *Żywot Barlaama i Jozafata Sebastiana Piskorskiego*, Lwów 1935.

¹⁶B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia Gruzji*, s. 65–66.

kowo pojawiały się przeróbki perskich romansów wierszem, które kształtowały gust literacki Gruzinów. Jednak łatwo zauważyć, że wschodnią formę kwiecistego wiersza wypełniano treścią zawierającą elementy obecne w europejskiej poezji tego okresu. Przykładem najlepiej to ukazującym jest stworzony wtedy przez Szotę Rustawelego poemat „Rycerz w tygrysięj skórze”. Jak bardzo został osadzony w gruzińskich realiach, niech świadczy opisane na początku przekazanie władzy przez sędziwego władcę mitycznej Arabii córce (podobnie jak to uczynił wówczas w Gruzji król Giorgi III na rzecz królowej Tamar). Prowadzona misternie intryga miłosna pozwalała głównym bohaterom wykazać się siłą charakteru i uczucia, by osiągnąć zamierzony cel — zdobycie miłości i władzy. Warto dodać, że ogromne zasługi dla przetłumaczenia poematu na języki europejskie mieli kilka stuleci później Polacy. Stało się to jednak dopiero w XIX w., gdy duża grupa polskich literatów była zmuszona do osiedlenia się na Kaukazie. Niezależnie od powodów tej przymusowej migracji, Polacy zainteresowali się kulturą kraju pobytu i spełnili ważną rolę łącznika z kulturą europejską¹⁷.

Potęga polityczna feudalnej Gruzji uległa rozbiciu pod wpływem najazdów ludów stepowych w XIII w. Mongolskie panowanie zniszczyło dorobek gruzińskiego złotego wieku i odcięło Gruzję od Europy. Próby odbudowania scentralizowanej monarchii nie powiodły się i do końca XVIII w. Gruzja była kontrolowana przez południowych sąsiadów, pozostając rozbita na dzielnice. Po wyparciu Mongołów decydujący wpływ na rozwój ziem gruzińskich zdobyły dwa sąsiednie mocarstwa — Turcja i Persja. Ograniczyło to z powodów politycznych możliwości kontaktów z Europą. Osamotnienie Gruzji w obcym konfesyjnie i kulturowo otoczeniu skazywało ją na utratę stworzonej w średniowieczu tożsamości narodowej i historycznej. O znaczeniu, jakie ten kierunek miał dla Gruzji, świadczą starania kolejnych władców gruzińskich, którzy szukali możliwości zawarcia politycznego sojuszu z Europą. Liczni władcy gruzińscy starali się nawiązać kontakty z papieżem i rozwijać współpracę handlową i kulturalną z Europą. Służyły temu misje dyplomatyczne i otwierane za granicą gruzińskie drukarnie, np. we Francji i Moskwie¹⁸.

¹⁷O polskiej obecności w Gruzji i tłumaczeniach poematu obszerniej w: A. Furier, Polacy w Gruzji, Warszawa 2009, s. 122–127 i 388–389. W języku polskim tłumaczenie całego poematu zostało opracowane dopiero w XX w. Por. S. Rustaweli, Rycerz w tygrysięj skórze, Kraków 1976.

¹⁸J. Kawtaradze, Gruzja w zarysie historycznym: opisuje kontakty władców gruzińskich z papieżem i przytacza fragmenty przetłumaczonych na język polski listów władców gruzińskich do papieży.

W Gruzji byli też tacy rodzimi dynastowie, którzy dążyli do władzy, opierając się na pomocy tureckiej lub perskiej i nawet przyjmowali islam. Zabiegi te były wymuszone przez rozwój sytuacji i nie oznaczały odejścia większości Gruzinów od chrześcijaństwa. Wyjątek stanowiły peryferyjne regiony na południowym pograniczu. W dzielnicach centralnych postępy islamu były ograniczone do ośrodków miejskich, w których skupiali się najeźdźcy i ludność niegruzińska. Dopiero w XIX w. przemiany urbanizacyjne i migracja ludności ze wsi do miasta zaczęły zmieniać strukturę mieszkańców gruzińskich miast. Przebudowywane w stylu europejskim miasta zdominowała w XX w. ludność gruzińska¹⁹.

W XVIII w. władcy gruzińscy wysyłali do Europy misje polityczne, szukając sojuszników w walce z Persją i Turcją. Plany współpracy politycznej obejmowały początkowo Polskę, Francję, Austrię i papieństwo. Nie zostały jednak zrealizowane, ponieważ potencjał Gruzji był zbyt mały, by mogła pełnić rolę sojusznika w antytureckiej koalicji. Dla mocarstw europejskich większe znaczenie miała polityka wykorzystywania konfliktów persko-tureckich, niż szukanie zbliżenia z Gruzją. Dlatego kolejne gruzińskie misje dyplomatyczne wysyłane na dwory europejskich potęg i do papieża nie przyniosły sukcesu. Korzystniej rozwijała się wymiana handlowa i kulturalna, czego dowodzą zarówno znaleziska monet europejskich na ziemiach gruzińskich, jak i pierwsze relacje agentów dyplomatycznych z tego terenu — głównie francuskich i polskich. Duże znaczenie w tej dziedzinie miała współpraca z Polską, gdzie sarmacka moda wzbudziła zapotrzebowanie na orientalne stroje, broń i inne wyroby rzemiosła. Jej duże rozmiary potwierdzają liczne znaleziska monet (polskich i z innych krajów Europy) na terenie całego Kaukazu²⁰.

Kaukaz Południowy stał się w XVII w. obszarem zabiegów dyplomatycznych mocarstw europejskich, które dla Francji i Polski realizowali duchowni katolicy. Państwa te szukały w Persji sojusznika do walki z Turcją. Z ich aktywnością było związane rosnące zainteresowanie papieństwa tym regionem. Dla papieży region miał nie tylko znaczenie polityczne jako potencjalny sojusznik w budowaniu sojuszy antytureckich. Był także miejscem rozwijanej coraz intensywniej

¹⁹O działalności europejskich architektów w Tbilisi, por. M. Mania, *Ewropeli arkitekorebi Tbiliszi. European Architects in Tbilisi*, Tbilisi 2006.

²⁰W wymianie handlowej z ziemiami gruzińskimi pośredniczyli Ormianie mieszkający w Polsce. Sami także wytwarzali przedmioty, na które było zapotrzebowanie. Obszerniej: T. Mańkowski, *Sztuka Ormian lwowskich*, Kraków 1934; A. Mikołajczyk, V. Vinogradov, *Moneta polska w strefie czarnomorskiej i kaukaskiej* (w związku z odnalezieniem monet polskich w Czeczenii), *Wiadomości Numizmatyczne* 21, 1977, s. 129–144.

działalności misyjnej. Podkreślana w wielu opracowaniach bliskość konfesyjna Gruzinów nie oznaczała jednak, jak sugerują ich autorzy, zasadniczego ułatwienia dla tych działań. Aktywność katolickich misjonarzy bowiem napotykała na terenie Gruzji i Armenii na silny sprzeciw miejscowego duchowieństwa, które słusznie dostrzegало w niej zagrożenie dla własnej pozycji. Paradoksalnie większe znaczenie miało oddziaływanie na ludność niechrześcijańską, jednak jego rozmiary ograniczała polityka rządzących zakazująca konwersji z islamu. Mimo to, analizując kontakty Gruzji z Europą, należy odnotować te działania, ponieważ relacje misjonarzy katolickich kształtowały od XVIII w. obraz tego regionu w nauce europejskiej. Przykładem najpełniejszych relacji są opracowania polskiego jezuita Tadeusza Krusińskiego, które zostały najpierw opublikowane we Lwowie po łacinie, a następnie przetłumaczone na wiele języków zachodnioeuropejskich. Do końca XVIII w. stanowiły dla Europejczyków najpełniejsze kompendium wiedzy o Persji i regionie Kaukazu. Misjonarze spełniali ważną rolę pośrednika kulturowego między Europą i Kaukazem²¹.

Już w XVI w. Gruzini zaczęli myśleć o nawiązaniu bliskich kontaktów z Rosją. Kachetia pierwsza nawiązała kontakty handlowe i polityczne z państwem moskiewskim. Eksportowano tam jedwab, przywożąc w zamian przedmioty luksusowe. Wysiłki te uległy przyspieszeniu w XVII w., zarówno w Kachetii, Kartlii, jak i Imeretii. Słabość wewnętrzna nie pozwalała Moskwie na zaangażowanie się w sprawy kaukaskie. Dopiero w XVIII nastąpiła zasadnicza zmiana w tej dziedzinie, co było związane ze wzrostem siły państwa moskiewskiego i zwrotem w jego polityce zagranicznej w kierunku południowym. W tym czasie zaczęła się także historia gruzińskiej diaspory w Rosji, związana z emigracją do tego kraju króla Wschodniej Gruzji Wachtanga VI (zmarł w Astrachaniu w 1737 r.). Rosja, prowadząc w XVIII w. aktywną politykę wobec zachodnich i południowych sąsiadów, stopniowo przejmowała rolę pośrednika Gruzji i całego Kaukazu w kontaktach z Europą²².

Niepowodzeniem zakończyły się na początku XVIII w. rosyjskie plany wyprawy do Indii, ale z sukcesem zrealizowano w połowie tego stulecia plan uzyskania dostępu do niezamarzającego Morza Czarnego. Rosja, angażując się

²¹O działalności tzw. misji perskiej por. M. Ingłot, *Misje jezuitów polskich i francuskich od połowy XVII do początku XIX w. w Gruzji i Azerbejdżanie*, [w:] *Polacy w Gruzji*, Lublin 2002, s. 67–87. W grupie polskich misjonarzy było wiele osób związanych pracą lub pochodzeniem z Wielkopolską.

²²W popularnej formie przedstawił ten problem: W.L. Tatiszwili, *Gruziny w Moskwie. 1653–1722*, Tbilisi 1950.

w politykę czarnomorską, zagroziła interesom tureckim i stała się najważniejszym wrogiem tego państwa. Efektem konfliktu był okres wojen rosyjsko-tureckich, które zakończyły się zwycięstwem państwa carów²³. Jednym z obszarów tej rywalizacji była Gruzja, której zachodnią część Turcja uznawała za strefę swoich wpływów. Dlatego naturalne było polityczne zbliżenie rosyjsko-gruzińskie, które zakończyło się podpisaniem w 1783 r. traktatu o protektoracie rosyjskim nad Królestwem Wschodniej Gruzji. Jednak Rosja nie dotrzymała warunków, lecz potraktowała je jako zachętę do przyłączenia ziem gruzińskich. Proces pełnego podporządkowania tych ziem ciągnął się ponad pół stulecia i obfitował w liczne dramatyczne wydarzenia. Warunki narzucone Gruzinom przez Rosję spowodowały ich w pierwszej połowie XIX w. do licznych protestów. Nie miały one zawsze charakteru powstań narodowych, ale łączyły elementy walki z rosyjską okupacją i walki z nowymi, narzuconymi warunkami ekonomicznymi (system posiadania ziemi, system podatkowy, przywiązanie chłopów do ziemi)²⁴.

Po długim okresie dominacji wpływów wschodnich, od końca XVIII w. ziemie gruzińskie znalazły się w orbicie wpływów europejskich. Ich intensywność była ograniczana przez formę ustrojową rosyjskiej monarchii absolutnej. Niezależnie od negatywnych następstw politycznego podporządkowania ziem gruzińskich Rosji, miało ono także pozytywne skutki. Najważniejszym było zahamowanie procesu ich islamizacji i rozbicia na dzielnice oraz stworzenie szans odbudowy potencjału demograficznego. Wiek XIX był dla Gruzji przełomowy nie tylko w tych dwóch dziedzinach. Jej mieszkańcy uzyskali także możliwość funkcjonowania w systemie politycznym wzorowanym na systemach państw europejskich. Były to warunki diametralnie różne od panujących w Persji lub Turcji. Zrównanie szlachty gruzińskiej w prawach z rosyjską otworzyło jej dostęp do karier urzędniczych i wojskowych. Wymagały one często uzyskania odpowiedniego wykształcenia, co zapewniały stworzone przez władze rosyjskie szkoły (od 1848 r. istniał Kaukaski Okręg Szkolny) i dostęp do wyższych uczelni rosyjskich. Z badań uczonych gruzińskich wynika, że możliwość zdobycia wykształcenia otrzymali mieszkańcy wszystkich części Kaukazu. Jednak najwięcej XIX-wiecznych kaukaskich absolwentów rosyjskich uczelni pochodziło

²³W. Morawski, S. Szawłowska, *Wojny rosyjsko-tureckie od XVII do XX wieku*, Warszawa 2006.

²⁴Por. G.G. Pajczadze, *Georgijewskij traktat*, Tbilisi 1982. Na temat przyłączenia Gruzji do Rosji istnieje obszerna literatura w języku rosyjskim, w większości dosyć jednostronnie podkreślająca pozytywne strony tego procesu. Badacze gruzińscy dostrzegają także negatywne następstwa tego procesu. Por. A. Furier, *Droga Gruzji do niepodległości*, Poznań 2000, s. 35–45.

z Gruzji. Dowodzi to zrozumienia przez Gruzinów znaczenia tej dziedziny dla rozwoju własnej kultury i modernizacji kraju. Dotyczyło to także niższych poziomów wykształcenia, czemu służyło zbudowanie systemu państwowych szkół elementarnych i średnich w XIX w. na Kaukazie. Według danych pierwszego spisu powszechnego ludności w Rosji z 1897 r. w guberniach gruzińskich poziom alfabetyzacji osób powyżej dziesiątego roku życia był dwu-, a nawet trzykrotnie wyższy niż w innych częściach Kaukazu²⁵.

Wielu autorów gruzińskich i rosyjskich podkreśla w swoich opracowaniach, że dla Gruzinów mieszkających w Cesarstwie Rosyjskim wykształcenie stanowiło przepustkę do kariery zawodowej. To prawda, podobnie jak duża liczba mieszanych małżeństw gruzińsko-rosyjskich, które związały w XIX w. wyższe klasy obu narodów. Jednak nie oznacza to, że tylko tym motywowana była aktywność edukacyjna Gruzinów. Świadczy o tym udział wykształconej młodzieży gruzińskiej w stworzeniu programu odrodzenia narodowego w drugiej połowie XIX w. Określani w literaturze gruzińskiej mianem *Tergdalelebi*, czyli „ci, którzy przekroczyli Terek” (dosłownie oznacza to „ci, którzy pili wodę z Tereku”), działacze tacy jak Ilja Czawczawadze i Niko Nikoladze, podjęli się dzieła obudzenia uczuć narodowych i przywrócenia Gruzinom ich tożsamości narodowej. Istotę ich działań stanowiło przeciwstawienie się promowanym przez władze działaniom mającym na celu rusyfikację gruzińskich elit i społeczeństwa²⁶.

Gruzini działacze narodowi w XIX w. byli w większości literatami, którzy nie tylko tworzyli gruzińską literaturę, ale także tłumaczyli na język gruziński dzieła literatury europejskiej. Odnotujmy tu udział Polaków z tzw. polskiej grupy poetów kaukaskich. Tworzyli ją zesłańcy polityczni, którzy już w pierwszej połowie XIX w. nawiązali kontakty z gruzińskimi elitami, pracując nad przekładami dzieł romantyków na język gruziński i przyswojeniem polskiej literaturze dzieł gruzińskiej literatury. Rolę języka porozumienia pełnił często język rosyjski, a twórcy w nim piszący interesowali także gruzińskich poetów. Było to szczególnie widoczne w okresie, gdy na Kaukaz trafili dekabryści w latach trzydziestych XIX w. Działania translatorskie kontynuowali potem wybitni gruzińscy pisarze, jak Rafael Eristawi, który obok pisania własnych opisów

²⁵Obszerniej na ten temat w: A. Surguladze, *Oczerki po istorii gruzińskiej kultury XIX wieku*, Tbilisi 1980.

²⁶Istnieje obszerna literatura w języku rosyjskim i gruzińskim na ten temat. Por. I. Dżawachiszwili, *Politiczeskije i socjalnyje dżiżenija w Gruzii w XIX wieku*, Tbilisi 1998.

życia gruzińskiej wsi przetłumaczył wiele dzieł literatury rosyjskiej i zachodniej. Duże znaczenie dla tych przemian miała działalność Rosjan i Polaków przebywających wówczas na Kaukazie²⁷.

Mimo długiej historii i poważnych dokonań gruzińska literatura i nauka rozwijały się do XIX w. w dużym odosobnieniu od Europy. Tylko sporadycznie wybitni gruzińscy uczeni mogli brać udział w wymianie intelektualnej z krajami europejskimi. Szansę zmiany tego stanu rzeczy dawało założenie gruzińskiej drukarni we Francji, jednak działała ona bardzo krótko. Dopiero w XIX w. Gruzini wykorzystali szansę rozwoju naukowego, jaką dawał im wstęp na działające w Rosji uniwersytety. Przełomowe znaczenie miały dokonania gruzińskich historyków, którzy przypomnieli o najważniejszych osiągnięciach swojego narodu. Najistotniejsze znaczenie miała wielotomowa monografia „Istorija gruzińskiego naroda” napisana przez Iwane Dżawachiszwili, a opublikowana w latach 1903–1913. Co ciekawe, obok humanistów takich, jak wymieniony historyk Aleksander Cagareli, Dawid Czubinaszwili, Korneli Kekelidze, znajdujemy w grupie gruzińskich uczonych XIX wieku także chemików — Wasilija Petriuszwilego, Piotra Melikiszwilego, biologów i przedstawicieli nauk ścisłych. Ich działalność wprowadziła naukę gruzińską do nauki europejskiej. Symbolem owego związku był jeden z najwybitniejszych badaczy Kaukazu Mikołaj Marr, który pochodził z mieszanej rodziny gruzińsko-szkockiej. Zajmował się etnologią, archeologią, literaturoznawstwem i językoznawstwem. Co niezwykle ważne, nauka gruzińska przestała być elitarna, a wśród jej twórców obok członków rodziny książęcej i arystokratów znaleźli się przedstawiciele pozostałych grup społecznych²⁸.

Po zakończeniu wojny kaukaskiej w 1864 r. Kaukaz stał się miejscem peregrynacji licznych podróżników i badaczy. Oceniając dosyć krytycznie wielkość ich dokonań, warto odnotować, że w grupie tej znaleźli się przedstawiciele wielu narodów europejskich: Francuzi, Anglicy, Niemcy i inni. W związku z tym, że w gruzińskiej stolicy znajdowała się siedziba namiestnika kaukaskiego i centralne urzędy, prawie wszyscy trafiali do Gruzji. Pobyt tych osób w Tbilisi, przemianowanym wówczas na Tyflis, stanowił doskonałą okazję do wymiany kulturalnej z przedstawicielami gruzińskich elit. Na stałe w mieście przebywa-

²⁷W popularnej formie prezentuje te działania opracowanie: M. Filina, D. Ossowska, *Losy Polaków na Kaukazie 1, „Tbiliska grupa” polskich poetów zesłańczych*, Tbilisi 2007.

²⁸N. Nadiradze, *Gruzinińska myśl historyczna w XIX w.*, *Pro Georgia*, t. 15, 2007, s. 207–213.

ła stale rosnąca grupa Rosjan oraz spore kolonie polska i niemiecka, złożone z zesłańców i osób szukających kariery zawodowej w Gruzji. Publikacje obco-krajowców na temat Gruzji ogromnie spopularyzowały wiedzę o niej w Europie Zachodniej, pobudzając zainteresowanie jej kulturą. Ich lista jest ogromna, a obok Francuzów, Niemców i Anglików ważne miejsce zajmują w tej grupie Polacy²⁹.

Poczynając od końca XIX w., coraz większego znaczenia nabierała także emigracja gruzińska w Europie. Jej liczebność zwiększała się szczególnie w okresach kryzysów politycznych i wojen, ale wspólną cechą było zainteresowanie europejską kulturą i podtrzymywanie kontaktów z krajem pochodzenia. Wybitni pisarze gruzińscy, nie mogąc ze względów politycznych tworzyć w kraju, pisali w XX w. swe dzieła w Szwajcarii, Austrii, Niemczech i Francji, wpływając na kształtowanie gruzińskiej świadomości narodowej. Przebywali tam i tworzyli, między innymi, Grigol Robakidze i Konstantine Gamsachurdia, podkreślający w swych publikacjach znaczenie języka ojczystego. Ojciec późniejszego prezydenta Zwiada Gamsachurdii był jednym z pierwszych autorów, który poświęcił wiele miejsca w swoim piarstwie panowaniu Dawida IV i jego zasługom dla kraju. W monumentalnej pracy „Dawid Aghmaszenebeli”, która powstała w latach 1942–1962, przypomniał Gruzinom postać tego władcy. Popularyzowanie wiedzy o historii kraju i budzenie uczuć patriotycznych stanowiło najważniejszy motyw działania gruzińskich literatów przebywających na emigracji. Istotną rolę w tej dziedzinie odgrywał też Kościół gruziński, który od początku XX w. zabiegał o przywrócenie swojej samodzielności³⁰.

Odrodzenie narodowe w Gruzji na przełomie XIX i XX w. miało dwojake źródła. Pierwszym była aktywność patriotycznych elit, które wypracowały i zrealizowały jego program. Drugim natomiast wykorzystanie dostępu do europejskich idei, co skłoniło reformatorów do rezygnacji z pomysłu restauracji monarchii na rzecz zbudowania państwa demokratycznego. Podstawowymi celami tych działań było odbudowanie świadomości narodowej i własnej państwowości. Gruzinom udało się zrealizować te cele w okresie rewolucji rosyjskiej, gdy powstała Demokratyczna Republika Gruzji.

²⁹ A. Chodubski, Polacy w nurcie przeobrażenia kulturowego Kaukazu w XIX i na początku XX wieku, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 60, F, 2005, s. 64–75.

³⁰ Wartościową próbę omówienia tego problemu podjął w ostatnim czasie gruziński badacz. Por. V. Kiknadze, *Erownuli da sapacobrio problematika XIX s. karthweli sasuliero morwaceebis szemokmedebaszi. The World and National Problems in the Writings of the Georgians Clergy at the End of the 19th and Beginning of the 20th Century*, Tbilisi 2009.

W latach 1918–1921 jej władze podjęły próbę stworzenia demokratycznego państwa gruzińskiego, opartego na wzorach zachodnich. Obalenie rządu tego państwa przez bolszewików i okupacja kraju spowodowały zahamowanie procesu usamodzielniania się Gruzji aż do końca stulecia. Gruzja radziecka w składzie ZSRR korzystała jednak z możliwości rozwoju ekonomicznego i kulturalnego, jakie dawały nowe warunki ustrojowe. Efektem zadekretowanych odgórnie przemian ekonomicznych związanych z upaństwowieniem środków produkcji były postępy w urbanizacji kraju. Większość ludności zamieszkała w miastach, co całkowicie zmieniło strukturę demograficzną kraju. Co więcej, przesunięciu ludności do miast towarzyszyło pogłębienie procesów zwiększania się w nich ludności gruzińskiej. Dawniej gruzińskie miasta były zamieszkiwane przez ludność obcą, a Gruzini dominowali na wsi. Niszcząc ukształtowany historycznie ład społeczny, z dominacją ludności wiejskiej, ułatwiono dalsze upowszechnianie oświaty. W Gruzji powstały szkoły wyższe, które wspólnie z Gruziańską Akademią Nauk umożliwiły rozwój gruzińskiej nauki³¹.

Gruziańska Socjalistyczna Republika Radziecka w składzie ZSRR korzystała z możliwości kontaktów z Europą na zasadach podobnych jak inne republiki radzieckie. Dlatego kontakty te były ograniczone głównie do państw bloku wschodniego. Dopiero rozpad ZSRR umożliwił w latach osiemdziesiątych XX w. otwarcie się Gruzji na wpływy zewnętrzne i nawiązanie bezpośrednich kontaktów z kulturą europejską. Przemiany te dotyczyły wszystkich dziedzin życia społecznego, ale w wymianie kulturalnej były szczególnie widoczne. Wypieranie wpływów rosyjskich powiązano w Gruzji z zastępowaniem ich zachodnimi. Promowano więc język gruziński w systemie szkolnym, starając się zastąpić język rosyjski — angielskim. Napotykało to na spore trudności, ponieważ większość społeczeństwa została wykształcona w szkołach z językiem rosyjskim. Znacznie bardziej interesujący jest obszar zainteresowań gruzińskich twórców nauki i kultury w tym okresie. Był on ściśle związany z aktualnymi wydarzeniami politycznymi, obejmował więc problemy tożsamości narodowej i historii najnowszej z uwzględnieniem praw mniejszości. Analizując gruzińskie publikacje z ostatnich lat, łatwo dostrzec troskę o wypracowanie własnej wizji relacji z sąsiadami oraz zainteresowanie problemem współpracy międzyregionalnej. Symbolem tego zwrotu politycznego jest przywrócenie narodowej pamięci zapomnianych bohaterów. W 1990 r. wzniesiono po pra-

³¹Ten okres obszerniej omówił w języku polskim W. Materski, *Gruzja*, Warszawa 2000.

wie dziewięciu wiekach pomnik na miejscu bitwy didgorskiej, a w 2009 r. nakręcono o niej film fabularny. Reżyser Nikołoz Khomasuridze zatytułował go, akcentując element konfesyjny „Didgori: Land of Sacrificed Knights”³².

Gruzja jest krajem europejsko-azjatyckiego pogranicza, który wybrał europejski kierunek rozwoju. Wskazaliśmy na kilka najważniejszych elementów potwierdzających poszukiwanie przez Gruzinów od czasów starożytnych możliwości zbliżenia z Europą. Zabiegi te napotykały przez prawie półtora tysiąca lat gruzińskiej państwowości na sprzeciw azjatyckich sąsiadów. Wyjątek stanowił krótki okres istnienia scentralizowanej monarchii gruzińskiej w wiekach XII i XIII, gdy mocarstwowa pozycja pozwalała na samodzielne określanie gruzińskich celów politycznych. Potem rozdrobnienie feudalne osłabiło potencjał kraju i gruzińskie starania o zbliżenie z Europą nie znajdowały zrozumienia w stolicach państw europejskich. Paradoksalnie dopiero popadnięcie Gruzji w zależność polityczną od Rosji stworzyło od XVIII w. możliwości ponownego nawiązania bliskich kontaktów z Europą. Gruzini wykorzystali je znakomicie, tworząc program odrodzenia narodowego na podstawie europejskich wzorców. Ogromną rolę odegrali w tej dziedzinie gruzińscy literaci i działacze społeczni, którzy w XIX w. potrafili z wielkim wysiłkiem przygotować grunt pod proces modernizacji społeczeństwa. Dobrze wyedukowane i świadome celów narodowych społeczeństwo poparło w 1918 r. władze demokratycznej Republiki Gruzjińskiej. Po ich zbrojnym obaleniu przez bolszewików, powrócono do haseł niepodległościowych wraz z rozpadem ZSRR. Republika Gruzjińska realizuje dzisiaj program politycznego zbliżenia i współpracy z Zachodem. Jego fundament stanowi bliskość ideowa oraz oparta na partnerskich zasadach współpraca i wymiana kulturalna.

³²Omówiłem to w referacie przedstawionym na XVIII Zjeździe Historyków Polskich we wrześniu 2009 r. w Olsztynie — Bitwa pod Didgorii 12 sierpnia 1121 r. — przełomowy moment gruzińskiej historii średniowiecznej.

Andrzej Furier

**GEORGIAN AND EUROPEAN CULTURE—ON THE HISTORY
OF MUTUAL INFLUENCES**

Summary

The article attempts to present selected elements of the complex interactions on the Georgian-European axis since the ancient times to the present day. Georgia's location at the crossroads of Europe and Asia made western and eastern influences collide there, in all areas of social life—from politics, to material and spiritual culture. The development of Georgian culture has always been closely linked to political developments, and in some sense forced to adapt itself in this field.

The first period of encounter between Georgian and European culture took place in ancient times. Mutual contacts were then sporadic in nature and were limited to selected sites, such as Greek factories on the Georgian coast of the Black Sea. In the Middle Ages the number of contacts increased and their nature changed. They reached all corners of Georgia, as well as its rulers, and did not concern trade only. Georgian thinkers participated in the exchange of intellectual property, co-creating philosophy, social and religious thought. What is more, with the unification of Georgian territories by the native dynasty of Bagrationi, the number of political contacts also multiplied.

The history of the dynasty is inextricably bound with that of Georgia. They began their rule in the early 9th century, as presiding princes in the historic southwestern Georgia and the adjacent Georgian marchlands reconquered from Arabs. Subsequently, in 888, they restored the Georgian kingdom, which prospered from the 11th to the 13th century, bringing several regional polities under its control. This period of time, particularly the reign of David IV (1089–1125) and his great granddaughter Tamar (1184–1213), is celebrated as a “golden age” in the history of Georgia, the era of imperial grandeur, military exploits, and remarkable achievements in culture. Georgian rulers tried to use contacts with the Crusaders to achieve its political objectives. The reign of David IV and the Battle of Didgori in 1121, discussed in the article, may serve as an example here. After the fragmentation of their unified feudal state in the late 15th century, the branches of the Bagrationi house ruled the three breakaway Georgian kingdoms—Kartli, Kakheti, and Imereti—until the Russian annexation in the early 19th century.

In the next period of the Georgian feudal monarchy, the nature of the country's contacts with Europe underwent another change. This was due to the increased interest in the region from the most powerful states in contemporary Europe—Poland and France. There the Georgians sought allies to fight in Turkey, using Catholic missionaries. Although not able to execute those plans, the journeys of missionaries resulted in

many descriptions of the Caucasus, which enriched the knowledge of Europeans of this peripheral region of the continent. A fundamental change in the situation occurred with the acquisition of Georgia through Russia, an intermediary in contacts with Europe. This allowed to eliminate the 19th century pressure of the predatory neighbors from the south. Russification policy the Georgians were subjected to suppressed their own national revival, whose authors were educated in the schools represented by the new elite. Politically, their actions resulted in the 20th century revival of the Georgian state.

In all periods of Georgia's history, western and eastern influences clashed, with the former dominating at first, yet over time the importance of the latter grew. Georgian openness to European cultural models encountered many obstacles that hindered their assimilation. The most important difference here was the custom and traditions, and a pace of development much slower than in Europe. To Georgians, acquisition of western models has a meaning as part of the modernization of their country. Hence the interest in Europe has reached the largest dimensions at the beginning of the 20th century, when Georgian elites had their own state of ore mining. In Europe, there were the then world's political and economic centers. After World War II, the situation has changed and the United States of America began to display a greater interest in the Georgia. This led to the 1991 Soviet Union's wider exposure to cultural patterns there. On April 9, 1991, shortly before the collapse of the USSR, Georgia declared independence. On May 26, 1991, Zviad Gamsakhurdia was elected as the first President of independent Georgia. Gamsakhurdia stoked Georgian nationalism and vowed to assert Tbilisi's authority over regions such as Abkhazia and South Ossetia, which had been classified as autonomous *oblasts* under the Soviet Union. However, this is a topic for a separate article.